

нов, закладених майстрами минулих поколінь, які мають естетично-оберегову цінність.

Перспективними у подальших дослідженнях вважаємо розробку програм гурткової роботи для учнів основної школи і старших класів, де б вони долучались до моделювання сучасного одягу в руслі найкращих українських традицій, вивчали особливості оздоблення одягу в різних регіонах України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Альбом вишивок. Світ української вишивки. Феномен Георгія Гараса. – Львів : Видавничий дім УКРОП, 2008. – 179 с.
2. Гасюк О. О. Буковинська народна вишивка. – Вишниця : ВПК «Черемош», 2008. – 140 с.
3. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка. – Київ : Наукова думка, 1988. – 190 с.
4. Кара-Васильєва Т. В. Історія українська вишивки. – Київ : Мистецтво, 2008. – 464 с.
5. Марусик-Жмендяк Н. Барви Буковини. – Київ : Дніпро, 2006. – 152с.
6. Титаренко В. П. Методика викладання декоративно-прикладної творчості. – Полтава, 2004. – 249 с.

REFERENCES:

1. *Album vyshyvok. Svit ukrainskoi vyshyvky. Fenomen Heorhia Harasa* [Embroidery Album. World of Ukrainian Embroidery. Phenomenon of Heorhiy Haras]. (2008). Lviv: Vydavnychiy Dim UKROPOL.
2. Hasiuk, O. O. (2008). *Bukovynska narodna vyshyvka* [Folk embroidery of Bukovyna]. Vyzhnytsia: VPK "Cheremosh".
3. Zakharchuk-Chuhai, R. V. (1988). *Ukrainska narodna vyzhyvka* [Ukrainian folk embroidery]. Kyiv: Naukova dumka.
4. Kara-Vasylieva, T. V. (1996). *Ukrainska vyshyvka* [Ukrainian embroidery]. Kyiv: Lybid.
5. Marusyk-Zhmendak, N. (2005). *Barvy Bukovyny* [Colours of Bukovyna]. Kyiv: Dnipro.
6. Tytarenko, V. P. (2004). *Metodyky vykladannia dekoratyvno-prykladnoi tvorchosti* [Teaching methods of decorative and applied art]. Poltava.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2017 р.

УДК 726:242-523.4(591) „10/12”

Ратко Марина Валеріївна,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Мелітопольський державний педагогічний університет
ім. Богдана Хмельницького, м. Мелітополь*

АРХІТЕКТУРНІ ШЕДЕВРИ СТАРОДАВНЬОГО МІСТА ПАГАНА

У статті охарактеризовано особливості планування одного із кращих зразків бірманського зодчества доби Паганського царства – ансамблю Швезігон, проаналізовано архітектоніку його центральної ступи (дагоби), виявлено зв'язок композиційних елементів із буддійськими та місцевими анімістичними віруваннями, імена фундаторів храму. Швезігон був найвпливовішим центром релігійного та культурно-мистецького життя Південно-Східної Азії протягом XI–XIII ст., тому заслуговує на висвітлення в межах шкільних курсів «Мистецтво», «Художня культура».

Ключові слова: архітектура Пагана, буддійський ансамбль Швезігон, композиція, ступа-дагоба.

Культурологічна парадигма сучасної освіти актуалізує в освітньому просторі необхідність діалогу культур у «великому часі» (М. Бахтін) – обмін символами, знаками, цінностями між різними історико-культурними суб'єктами, у процесі якого кожний із них увиразнює свою самобутність, досягає довершеності, виявляє власне смислове буття в якості особливого (не лише історичного, а вічного) джерела смислів.

Унікальну можливість залучення до цієї «глобальної розмови» (Р. Рорті) з видатними досягненнями художнього генію людства надають шкільні культурологічні дисципліни «Мистецтво» (8–9 кл.), «Художня культура» (9–11 кл.). Зберігаючи статус предметів для обов'язкового вивчення, вони відкривають сучасній учнівській молоді широку панораму культурно-мистецького розвитку різних регіонів, країн, народів і націй світу. Зустрічі із шедеврами світового мистецтва, особливо тими, що

створювалися представниками неєвропейських цивілізацій, вдовольняють природну потребу романтичної юнацької душі з пошуку таємничого і загадкового, відчайдушне прагнення «сходити за тридев'ять земель», щоб пройтися містичною атмосферою «заморських країн».

Чарівним куточком Земного шару, немов загубленим у вирі стрімкого цивілізаційного життя, по праву можна вважати Бірму (сучасна назва – М'янма). Тривала соціально-економічна та культурна ізоляція країни від зовнішнього світу зумовила те, що тут зупинилися не лише століття, а тисячоліття. Кожного туриста неминуче зворушує неповторний колорит місцевого життя (свята та обряди, одяг, традиційні промисли), світла зелень рисових полів, блиск шпилів ступ і храмів, що на фоні рожево-пурпурної небесної заграви виглядають особливо дивовижними і величними, яскраві відтінки вбрання буддійських монахів.

Самобутність бірманської традиційної культури повною мірою розкрилася в добу Паганського царства (XI–XIII ст.). Свої враження від відвідування його столиці – міста Пагана – англійський поет Джеймс Скотт описує так: «У багатьох аспектах Паган являє собою найбільш незвичайне релігійне місто світу. Єрусалим, Рим, Київ, Бенарес – жодне із цих міст не має такої кількості храмів, що вирізняються різноманіттям форм і орнаментів, як це вражає покинута місто на ріці Іраваді. [...] Вся його територія щільно заповнена пагодами будь-яких форм і розмірів. [...] Тут неможливо і кроку ступити, щоб не доторкнувшись до якоїсь святині» [3, с. 418].

Загалом за період існування Паганського королівства на величезній, випаленій сонцем рівнині загальною площею 40 км² було зведено близько 13 тисяч різних культових споруд. За даними Департаменту Археології М'янми (1993) пережити нашість ворогів та інші руйнівні впливи вдалося 2230 архітектурним об'єктам [8, с. 2]. (Фото 1)

Одним із найбільш відомих і шанованих у Пагані є ансамбль ступи Швезігон. Він помітно виділяється серед інших споруд цього міста. Його композиційний центр – зеді Швезігон – єдина повністю позолочена ступа Пагана, у стінах якої, якщо вірити легендам, зберігаються найвідоміші буддиські реліквії.

Незважаючи на те, що європейці знали про існування Бірми ще в добу античності, перші спроби наукового аналізу унікальної архітектурної спадщини Пагана прослідковуються з кінця XIX ст. (Ш. Дюруазель, І. Фергюссон). До цього часу описи храмів, монастирів і ступ паганської рівнини зустрічаються в щоденниках мандрівників (Марко Поло), китайських та араканських хроніках («Chu-fan-chin», «Літопис зерцала кришталевому палацу»).

Грунтовне вивчення бірманської національної культури розпочалося після заснування Департаменту історичних досліджень Бірми та Археологічного управління (20-ті рр. XX ст.). (Д. Люс, І. Можейко, С. Ожегов, Н. Ожегова, У Аун То, Д. Холл). Досягнення зодчества стародавнього Пагана (у тому числі архітектурного комплексу Швезігон) висвіт-

лено в сучасних культурологічних та етнографічних нарисах (Т. Уотер, Річард М. Колер, М. Листопадов, С. Рамешова).

Мінімум навчальних годин, передбачених базовими навчальними планами (БПН) основної та старшої школи на вивчення культурознавчих дисциплін, безумовно звужує можливості цих курсів у висвітленні унікальної художньої спадщини країн Південно-Східної Азії, у зв'язку із чим окремі аспекти проблеми удосконалення змісту дисциплін «Мистецтво» та «Художня культура» аналізуються у працях Л. Масол, О. Гайдамаки, Л. Кондратової.

Отже, **мета статті** полягає у висвітленні історії спорудження та композиційних особливостей буддиського архітектурного комплексу Швезігон – візитівки «мертвого» міста Пагана – у проекції удосконалення змісту шкільних культурологічних курсів.

Історія зведення цього видатного пам'ятника буддиської культури відображена в бірманських хроніках та епітафіці, а також у легендах. Будівництво комплексу було розпочато першим великим зодчим Пагана – королем Аноратхоу (1044–1077). За задумом автора (його також називають бірманським Ашокою) Швезігон повинен був стати центром буддизму *тхеравади* в Азії, який привертатиме для поклоніння паломників зі всієї землі.

Згідно з переказами, на прохання Аноратхи Пагану була подарована копія священного зуба із цейлонського міста Канді (Шрі-Ланка) сингальським правителем Віджаябаху І. Коли королівська баржа підпливала рікою Іраваді в гавань, король опустився по шию у воду, зустрів дорожню корзину і, тримаючи її на голові, особисто доправив у парадні покої, де й установив святиню для власного поклоніння. Легенда також засвідчує, що побудувати для збереження буддиських святинь спеціальну релікварну камеру Аноратху переконав його духовний наставник – монський монах Шин Арахан: «для блага людей, девів і Брахми, щоб тут могли поклонятися так довго, скільки сансара буде існувати на землі» [4].

Перш ніж почати спорудження ступи, Аноратха власноруч розмістив реліквії на спині білого слона (який вважався символом королівської влади) і врочисто вигукнув: «Нехай білий слон схилить свої коліна на тому місці, де буде зберігатися ця святиня» [7, с. 7]. Вибраним місцем став піщаний пагорб (бірм. *зігон*) приблизно за шість кілометрів від північно-східної сторони Пагана (сучасне селище Nyaung U). Звідси – точне значення слова «Швезігон» – золота пагода на дюні.

Якщо вірити легенді, король розгубився, коли дізнався про це віддалене

Фото 1. Панорамний вид «мертвого» міста Пагана

від палацу місце. І тоді бог Шакра навів на нього сон, у якому король побачив, як піщана земля насипу перетворилася на твердий камінь, оповитий залізними плитами [4]. Після цього видіння Аноратха почав зведення фундаменту і терас ступи. Перш ніж помістити копію зуба Будди в релікварії пагоди, він реплікував його. Серед буддистів існує повір'я, що копію священної реліквії можна отримати, якщо вирізати її зі слонової кістки і протягом певного часу тримати поруч з оригіналом [8, с. 4]. Саме таким чином Аноратха добув ще три копії зуба з Канді, які стали священною «серцевиною» зведених ним у Пагані ще трьох ступ: Lawka Nanda, Tayin Paung, Tantkyi Tayng. (Згідно з іншою версією, король розколов першу копію зуба на чотири частини).

Аноратхі вдалося стати володарем інших реліквій: фрагмента ключичної кістки Будди і його налобної пов'язки, вилученої з однієї пагоди в королівстві Тарекітара (поблизу сучасного м. Проме) королем Dvattabaung. Побуте припущення, що в релікварній камері Швезігону зберігається також статуя смарагдового Будди з Китаю, подарована Аноратхі за сприяння самого бога Шакри. Можливо, спеціально для цієї ступи король вилив із золота і свій золотий образ із підносом у руці, прикрашений квітковим орнаментом [4].

Незабаром над скарбницею був зведений перший невеликий саркофаг. А в 1058 р. під час пишних святкувань, влаштованих королем, він був коронований золотим зонтом (*тхі*). На жаль, завершити заплановані роботи з розширення бази й купола ступи Аноратхі не вдалося через раптову смерть [8, с. 25].

У 1089 р. спорудження ступи продовжив його намісник – великий король Чанзітта (або Тилуін Ман, 1084–1112), під час царювання якого Паганське королівство досягло зеніту своєї слави. Думки істориків розійшлися стосовно обсягу виконаних під його керівництвом будівельних робіт. Одні вважають, що Чанзітта звів нову структуру над уже завершеною ступою й увінчав її новим тхі. Висота купола разом із зонтом досягла на той момент 34 м. Інші стверджують, що за часів Анорат-

хи було споруджено лише три тераси й Чанзітта продовжив будівництво від цієї частини конструкції [7, с. 7]. Однак у будь-якому випадку розмах будівельних робіт був грандіозним, завдяки чому Швезігон добували за сім місяців і сім днів. Після його освячення в повний місячний день 1090 р. хронографи з гордістю записали: «Швезігон відомий у світі людей і світі духів так само, як світло Брахми» [7, с. 8].

На честь освячення ступи Чанзітта подарував їй дзвін, з вигравіюваним зверненням великодушного короля до всіх страждених, що ступили на землю Швезігону. Поблизу східного входу на територію ансамблю він також установив два кам'яні стовпи з довгим написом монською мовою, який історики ідентифікують як едикт, виданий королем на честь святкування річниці його коронації.

За даними Департаменту археології М'янми, Швезігон неодноразово зазнавав руйнівного впливу природних стихій і воєн. Сім разів він суттєво реконструювався представниками королівської династії Пагана або правителями інших царств і політичних режимів Бірми [5, с. 44]. Найбільш обсягові відновлювальні роботи проводилися в XVI ст. королем Bayinnaung та у XX ст. після потужного землетрусу 1975 р., коли було сильно пошкоджено верхню частину купола й шпиль. Однак, як пише бірманський дослідник У Аун То, у результаті всіх цих оновлень конструкція Швезігону та його центральної ступи, фундована за часів правління Чанзітті, суттєво не змінилася. Додавалися лише нові споруди в структурі ансамблю, елементи декорування [5, с. 44].

Як і більшість крупних бірманських ступ, Швезігон являє собою великий храмовий ансамбль, що об'єднує численні різнохарактерні й різнопланові споруди, сконцентровані довкола головної ступи. Його планування відповідає буддиським космогонічним уявленням про гору Меру (або Сумеру) як центр світотворіння, де мешкають вищі божества.

Будівлі Швезігону компактно розташовуються на квадратній ділянці, огороженій цегляною стіною. У центрі кожної її сторони містяться ворота,

орієнтовані «на чотири сторони світу». Зі сходу, півдня й заходу проходи на територію комплексу фланкуются гігантськими фігурами *чинте* – крилатими левами, що нагадують вартових псів, застиглих у величній позі. Традиція встановлювати левів-охоронців біля входів у ступу своїми витокками сягає Індії і продовжується в М'янмі дотепер. Місцевих вартових святинь зроблено з цегли й оштукатурено. Їхня своєрідність полягає в гранично узагальненій і водночас виразній пластичності. На шиї кожної фантастичної істоти подвішено дзвіночок, що надає чинте незлобливого вигляду, незважаючи на широко розкриті зубасту пащу. (Фото 2)

Пари гігантських левів-стражів були встановлені вже в постпаганський період. Крім цього, шлях до західних воріт (яким користуються нечасто) охороняється ще додатковою парою кам'яних чинте. Вважається, що це найдавніші статуї чинте в Пагані і загалом в Бірмі [6]. З північної боку кам'яні химери з'являються не поблизу входу в ансамбль, а вздовж сходів, що ведуть від берега ріки Іраваді до комплексу пагоди.

До південних воріт ансамблю веде дорога з Пагана. Колись її обрамлювала своєрідна «алея сфінксів»: обабіч мощеного цеглою шляху стояли фігури чинте і демонів-стражів, сполучені між собою простінками [2, с. 45].

Зараз на території храмового комплексу веде довгий облаштований підхід, де місцеві майстри продають лакований посуд, скриньки, інкрустовані сусальним золотом, квіти для підношень Будді та інші сувеніри. Вхід

Фото 2. Вартові «чинте» біля південного входу в комплекс

Фото 3. П'ятта (бірманська п'ятта)

увінчує багатоярусна конічна споруда з розкішною глибокою дерев'яною різьбою на фігурних фронтончиках – п'ятта. Мотиви цього різьблення надзвичайно різноманітні – від рослинних форм до зображень фантастичних тварин і натів, виконаних напрочуд майстерно. Пірамідальний абрис п'ятта завершується витягнутою вгору маківкою і такою самою, як і в ступи, мініатюрним зонтом хті.

Подібні верхівки фарбували в золотавий колір і часто встановлювали над різними спорудами в культових архітектурних ансамблях Бірми, надаючи їм особливої ошатності, орнаментальності, неповторного національного колориту. (Фото 3)

Осередком храмового ансамблю є центрична золота ступа – «містичне архітектурне тіло Будди» (М.Альбеділь), символ його просвітленого розуму. Вона має риси, характерні для бірманського типу цього буддійського пам'ятника – дагоби (або зеді): квадратну ступінчасту основу, над якою підіймається купол (анда) у вигляді перевернутого дзвону та шпилеподібну верхівку. Загальна висота головної зеді Швезігону становить приблизно 52,5 м (160 футів), довжина кожної зі сторін бази – також 52,5 м. (Фото 4).

Загальна композиція Швезігону, як і більшість індійських, сингальських і монських ступ, відображає уявлення

про вертикальну тричастинність світобудови:

- основа у вигляді трьох великих, встановлених на невисокій базі, терас (піссейн), що пірамідально підіймаються вгору, і восьмикутника, який забезпечує перехід від квадрата до кола – чуттєвий світ, основа для просвітлення (левогий трон Будди);
- дзвоноподібний купол (каунлан), оповитий коловими орнаментальними стрічками (казі, або женеї), що переростає в конус (паунже) – світ форм, причини для просвітлення (верхня частина тіла Будди);
- багато орнаментована верхівка, до якої додано царський зонт (хті) з міріадою дзвіночків, а також флюгер (хнем'яна) і шар (сейнбу) – світ неформ або небесні світи, результат просвітлення (випуклість на голові Будди).

У бірманських дослідженнях культури стародавнього Пагана представлено більш деталізовану архітектонічну структуру головної зеді Швезігону. Вона містить наступні елементи: фундамент (рапар че); тераси (pissaya); аркоподібні входи (four mokh) і 12 сходинок; восьмикутну базу, або великий лотос (куар вун); колову базу, або малий лотос (куар вайн); перевернутий лотос (куар м'аук); дзвоноподібний купол (khaukg laung), прикрашений нижніми «губами» (nakham htu), невисокими ребрами (hkaung laung na), стрічкою із «сосками» чи квіточками (yin phwe kha rat); перевернуту чашу для милостині (tha paik hmauk), декоровану гірляндю квіткових гілочок (rap swei); тюрбан чи рельєфну оправу (hraung yit) з великими і малими кільцями, що посту-

Фото 4. Головна зеді Швезігону

пово звужуються вгору; перевернутий лотос (куар сеїк); шари лотосів (куар уве); лотос із розкритими пелюстками (куар руан); «дощове кільце» з дзвіночками; бутон банана (nget rwaw bu); королівський зонт (hti taw); флюгер або прапорець (nget myat nar); коштовну кулю (sein hroo) [4].

Кожний із цих елементів також має глибокий символічний смисл, відображає широкий спектр буддійських понять. Так, фундамент ступи асоціюється з Десятьма білими добродійностями; три тераси піссейн символізують Три буддійські Дорогоцінності (Будду, Дхарму й Сангху); восьмикутна, колова база і пояс над ними відповідно позначають Чотири Благородні істини, Чотири Безмірних Стани та Четверичне зусилля; дзвін із чашею вказує на Сім факторів Просвітлення; тюрбан із кільцями відображає восьмеричний шлях до нирвани; лотоси з пелюстками в символічній формі позначають «дерево життя», або Десять знань; зонт хті – символ непереможності Дхарми; алмазна куля – знак Сонця, що випромінює містичну силу і незліченні промені співчуття тощо [1, с. 731–732].

Незважаючи на значні розміри, ступа на жодному з рівнів не має додаткових кріплень. Усі композиційні елементи Швезігону збалансовані, плавно переходять один в одного, коли підіймаються до вершини, завдяки чому ця культова споруда вважається зразком класичної ступи Верхньої Бірми. Саме її конструкція в подальшому слугувала моделлю для зведення кращих монументальних ступ М'янми: Мінгалазеді (Паган, 1268); Шведагон (Янгон, кін. XIV ст.), Кутодав (Мандалай, 1857).

Ступа повністю побудована з блоків пісковика (розмір кожної плити 38×26×8 см). Їх кладка відзначається високою якістю, що й дозволило цій споруді уникнути суттєвих руйнувань протягом майже дев'яти століть.

«Бутон банана» (16-футова видовжена колба під хті) і сам зонт вилиті зі сплаву п'яти металів – золота, срібла, цинку, міді, олова, який мовою палі отримав назву «Puinsa Lawha» [8, с. 61]. Золотий зонт прикрашено срібними дзвіночками, а нанізані на її шпиль флюгер і кулю інкрустовано коштов-

Фото 5. Фантастичні істоти та *paoukchiha* по кутах центральної ступи Швезігону

ним камінням. Більша частина ступи (за винятком терас) повністю покрита золоченими мідними пластинками, виготовленими на пожертви місцевих та іноземних дарувальників. Їх загальна кількість – 30.205 одиниць [4].

Нижні уступи трьох ярусів цегляних терас декоровано теракотовими табличками, покритими зеленкуватою поливою. На них у барельєфі зображено сцени з 550 буддйських *джатак* – притч, що оповідають про земні перевтілення Будди. Традиція декорування сакральних споруд вотивними табличками була заснована в Бірмі Аноратхою, який власноруч їх виготовляв, підписував і дарував храмам і ступам [8, с. 4–5]. Схематичні зображення Будди присутні й на золочених завершеннях терас. Їх густі зубці (бірм. *сейнтаун*), так само як і таблички зі сценами з джатак, мають квадратну нижню частину й ракоподібну верхівку. На жаль, через обвітрювання контури цих образів, виконаних у рельєфі, є розмитими.

З усіх чотирьох сторін тераси прорізуються східцями, кожні з яких мають по 12 щаблин і золочений ракоподібний вхід, що нагадує «палаючі» портали паганських храмів із характерним завершенням – фронтоном *теке* [2, с. 88]. Над кожним фронтоном височіє

декоративна ступа, абриси якої нагадують індійську харміку з ярусом хті наверху. Кути арок-входів і проходи на тераси другого та третього ярусів фланковані золоченими зображеннями вартових чинте і паш крокодилів.

Східці ведуть на тераси, де паломники можуть здійснювати ритуальний обхід ступи за напрямом руху сонця, підійматися і переходити з одного рівня на інший. Коли людина бере участь у *прадакшині* (обході ступи за часовою стрілкою обличчям до неї), завдяки оптичному ефекту вона опиняється ніби всередині світлоносного купола і переживає при цьому незрівнянне почуття близькості до небесних сфер.

Сходинки зі східної сторони зеді підводять до входу в саму ступу, відкритого лише обраним духовним особам. Інтер'єр ступи нагадує лабіринт взаємопов'язаних проходів, на стінах яких також можна побачити вотивні таблички, що ілюструють джатаки. Їх кріпили паломники, щоб здійснити таким чином акт пожертви ступі; при цьому вони також молилися про благословення.

Доступ же до самої релікварної камери є закритим. (Існує припущення, що самі реліквії були викрадені). Пере-

бування в тілі ступи, доповнене даруванням повчальних табличок, створює сильне енергетичне поле, що дозволяє паломникам наблизитися до стану нірвани.

З чотирьох кутів головну зеді Швезігону стережуть страхітливі кам'яні істоти з розкішною позолоченою гривою, як у лева, і роздвоєним тулубом – *manoukthiha*. (Фото 5). Ці фантастичні тварини шануються в Бірмі з давніх часів. І досі їм роблять підношення квітами та їжею.

Підніжжя центральної ступи за невеликою огорожею оточене по периметру квітучими «райськими деревами», що символізують фантастичні дерева, які з давніх часів росли на землі й приносили плоди у вигляді всіх необхідних для людини речей. Їх встановлено на маленьких золочених ступах, форма яких нагадує ритуальні посудини для води – *калаша*, і кам'яних підставках [1, с. 431]. Стовбур цих казкових рослин виготовлений із металу, а листя і пелюстки квітів позолочені. Із зовнішнього боку їх оточує ряд білих кам'яних чаш для милостині. А по кутах на високих білих постаментах також встановлено чотири невеликі ступи. (Фото 6).

Фото 6. «Райські дерева» по периметру ступи

Довкола головної зеді і прилеглих до неї споруд облаштовано широкий обхід, вимощений кам'яними плитами. Він призначений для масових ритуальних процесій, участь у яких є для буддистів способом ушанування святого місця. Із зовнішнього боку обходу, в напрямку до стін комплексу, розташовані численні дерев'яні та цегляні споруди різного призначення. З-поміж них: дерев'яні храми (*тезауни*), спеціальні будівлі для відпочинку та ночівлі (*зєати*), павільйони з круглою та дерев'яною скульптурою і рельєфами, навіси із дзвонами, слідами Будди або величезними чашами для милостині, альтанки, де можна придбати маленькі листочки сусального золота та ін. Вони увінчані розкішними різьбленими багатоярусними дахами (*п'ятта*) або масивним каунтаном, що нагадує індійську харміку із золоченою ступою нагорі. (Фото 7).

Фронтони, карнизи, конькові дошки, підзори цих різноманітних споруд часто суцільно покриті філігранною різьбою по дереву – глухою і прорізною, орнаментальною або із зображеннями міфологічних істот (натів, огр, демонів белю).

До вхідних проїомів також кріпляться вирізані з дерева фігурні обрамлення з наскрізною, золоченою або білосніжною, ажурною різьбою із переважно рослинним орнаментом. Колони храмів і павільйонів місцями прикрашено дзеркальною або різнокольоровою мозаїкою. З огляду на це не випадково Швезігон називають музеєм старовинного ремесла.

У чотирьох місцях, за осями симетрії центральної ступи, обхід перегороджено квадратними цегляними храмами – *kyg-gu taik*. У кожному із них встановлено на повний зріст статую одного з Будд поточної калпи: Какусанди (з північної сторони), Конагамани (зі східної), Кассапи (з південної), Гаутами Шакьямуні (із західної). Вважається, що це найдавніші скульптурні зображення Будд в Пагані, які збереглися в оригіналі: їх виготовлення датуються початком XII ст. (1102 р.). Висота кожної статуї досягає 16 футів (5,3 м). Як і «бутон лотоса» центральної ступи, образи Будд відлиті зі сплаву *Puinsa Lawha*. Ма Танегі пише, що майстри Пагана володіли та-

кож особливим секретом виготовлення статуй із цього сплаву, який дозволяв їм відливати зображення таким чином, що золото розташовувалося на обличчі фігури та інших найбільш значущих її місцях, що надавало образу особливої виразності [8, с. 62]. Річард Колер уточнює, що обличчя та інші відкриті ділянки тіл Будд покриті тонкими пластинками золоченої бронзи, обробленими в техніці чеканки, яка в Пагані отримала назву *kye-khat-ri* (у дослівному перекладі означає «метод тиснення міді») [6].

Незважаючи на величезні розміри, статуї Будд напрочуд граційні й політні. Усі вони демонструють одні й ті самі символічні жести рук (мудри): їх права рука застигла в позі абхая-мудра, що означає «той, хто дарує захист», ліва – презентує фігуру вітарка-мудра, яка символізує проникливість і розуміння.

Чотири храми *kyg-gu taik* також слугують місцями для куріння пахощів, тому їх ще називають «*gandhakuti*» [6]. Нижче статуї Кассапи міститься пара слідів Будди, вигадливо вирізаних у великій плиті піщаника. Вони мають вигравірувані чакри в центрі та інші символи, що презентують буддійську космологію. У тильному боці плити вирізано спеціальний клин, через який віруючі-буддисти приносять пожертву слідам. Сліди в храмі розташовано та-

ким чином, що в кожного, хто дивиться на них, виникає враження, неначе Будда йде в напрямку до нього.

Серед різноманітних споруд Швезігону особливий інтерес викликає розташований на південно-східній стороні комплексу павільйон, у якому виставлений увесь пантеон давніх бірманських язичницьких божеств – антропоморфні статуї 37 *духів-натів*. Їхнє мирне співіснування з буддійськими святинами зумовлено рішенням короля Аноратхи пом'якшити перехід від традиційних анімістичних вірувань бірманців до нового «правовірного» вчення тхеравади. Його слова записано в «Хроніці скляного палацу», укладеній у 1829 р.: «Люди не прийдуть заради нової віри. Дозвольте їм прийти заради старих богів і поступово нові боги здобудуть їх прихильність» [цит. за: 7, с. 10]. Тут також сказано, що король установив ідолів 36 натів, які проживали біля підніжжя священної гори Поупа, що поруч із Паганом, на двох верхніх терасах Швезігону для того, щоб ті, хто приходив вшанувати натів, міг долучитися до буддизму. До їхнього кола було включено нове 37-ме божество – короля натів Т'ягуаміна, що став бірманською версією буддійського дева Шакри, верховного божества в деваклозі 33 буддійських божеств [1, с. 857].

Фото 7. Храми і павільйони на території головного обходу

Таким чином, уперше в історії Паганського королівства був, з одного боку, легітимований культ натів, з іншого – закладений фундамент глибокого взаємопроникнення двох релігій, що з часом трансформувалася у феномен «бірманського буддизму».

Існує припущення, що зображення натів розташовувалися на терасах доти, поки більшість їх не була викрадена невідомим приватним колекціонером. Пізніше були зроблені копії статуй, які й установили в спеціальному павільйоні. З числа оригіналів паганського періоду збереглися лише три образи: покровителя натів Тягуаміна (розташованого в спеціальній східній ніші каплиці, висота якої становить 8 футів і 8 дюймів) та найбільш шанованих бірманцями духів брата і сестри Min Maha Giri (названого «Лордом Великої Гори») і Shwe Muet Npar («Леді Золоте Обличчя») [8, с. 128]. Їхні статуї вправно вирізані з каменю й позолочені. Дерев'яні фігури-копії натів здебільшого розфарбовані й одягнені в яскравий одяг, який нагадує костюми героїв місцевого театру маріонеток (yokthe-pwe). Трактують їхні обличчя та окремих деталей відзначається граничною умовністю й застиглою експресією.

Павільйон «37 натів» – один із найбільш людних на території Швезігону, оскільки анімістична традиція поклоніння натам не втрачає своєї привабливості серед бірманців. Тисячі паломників у надії здобути прихильність місцевих божеств приносять їм дари у вигляді квітів, свічок, зонтів, ароматизованої води, ладану, рису, бананів, кокосових горіхів та інших предметів, загорнутих за місцевим звичаєм у листя євгенії – рослини, яку бірманці вважають символом успіху й перемоги. Павільйон «37 натів» прикрашено дерев'яними різьбленими панелями, на яких на білому фоні вигадливо зображено фігурки танцюристів і музикантів.

Швезігон має 26 бронзових дзвонів. Інтерес до них пояснюється особливим значенням їх звучання для буддистів, оскільки воно асоціюється з чистим звуком учення досконалої мудрості. Два дзвони були подаровані Швезігону в XVI ст. королем Табіншветхі – правителем південного королівства Хан-

таваді (столиця м. Баго). Один із них у 1557 р. був вилитий спеціально для ансамблю пагоди. На ньому вигравіювано напис трьома мовами (монською, бірманською і палі), що розповідає про всі жертвоприношення Швезігону його замовника. Цей дзвін був встановлений у невеликому павільйоні у східній частині ансамблю, реконструйованому під егідою Департаменту Археології М'янми [8, с. 62].

Отже, в статті проаналізовано композиційні особливості буддійського архітектурного ансамблю Швезігон, архітектоніку його центральної ступи (зеді), контурно висвітлено історію спорудження цієї виняткової пам'ятки паганського культового зодчества. Своєрідність Швезігону полягає в тому, що він став першим храмовим комплексом, спорудженим власне в бірманському стилі, що ілюструє глибоке взаємопроникнення буддійського світовідчуття із давніми язичницькими культами.

Пропонований матеріал може бути використаний у процесі вивчення художньої культури в спеціалізованих ЗНЗ художнього та музичного профілів за програмою Л. Масол і Н. Миропольської (5–11 кл.) у контексті теми року 6-го класу «Художня культура стародавніх цивілізацій» (підтема 2 «Великі цивілізації Південного та Далекого Сходу»), а також рекомендацій учням 8-го та 11-го класів, які вивчають інтегрований курс «Мистецтво» та «Художню культуру» на рівні стандарту, для самостійного опанування (в межах теми I семестру «Стилі і напрямки мистецтва стародавніх цивілізацій» – 8 кл. та теми 2 «Архітектура Близького та Далекого Сходу» II семестру – 11 кл.).

Подальших розвідок потребує питання розробки методичного супроводу освоєння учнями основної та старшої школи культурно-мистецької спадщини країн Південноазійського регіону.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Неаполитанский С. М. Энциклопедия буддизма / С. М. Неаполитанский, С. А. Матвеев. – СПб. : Институт метафизики, 2009. – 928 с. : ил.
2. Ожегов С. С. Архитектура Бирмы / С. С. Ожегов. – Москва : Изд-во «Наука»,

Главная редакция восточной литературы, 1970. – 197 с.

3. Фар-Бекер Г. Искусство Восточной Азии / Г. Фар-Бекер; [пер. с нем. Бушуева Ю. С., Яшина Г. А., Цымбалова О. Б.]. – Москва : Tandem Ferlaf GmbH, 2007. – 739 с.

4. A short History of Shwezigon Pagoda. – Sagaing: Department of Research & Compilation, Sitagtu International Buddhist Academy, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myanmarnet.net/nibbana/shwezigon.htm>

5. Aung Than. Historical sites in Myanmar / Aung Than. – Yangon: Ministry of culture, Department of Archeology, National Museum and Library. – 156 p.

6. Cooler Richard M. The Art and Culture of Burma [Електронний ресурс] / Richard M. Cooler. – Режим доступу: http://www.seasite.niu.edu/burmese/cooler/BurmaArt_TOC.htm

7. Glimples of glorious Bagan. – Yangon: Department of Historical Research, 2014. – 64 с.

8. Thanegi Ma. Bagan mystique / Ma Tanegi. – Yangon: Tanintaye Sarpay, 2011. – 136 p.

REFERENSES:

1. Neapolitanskii, S. M., & Matveev, S. A. (2009). *Entsiklopediia buddizma* [Encyclopaedia of Buddhism]. St.Petersburg: Institut metafiziki.

2. Ozhegov, S. S. (1970). *Arkhitektura Birmy* [The Architecture of Burma]. Moscow: Nauka, Hlavnaia redaktsiia vostochnoi literatury.

3. Far-Beker, H. (2007). *Iskusstvo Vostochnoi Azii* (The Art of Southeast Asia). Moscow: Tandem Ferlaf GmbH.

4. A short History of Shwezigon Pagoda (1998). Sagaing: Department of Research & Compilation, Sitagtu International Buddhist Academy. Retrieved from <http://myanmarnet.net/nibbana/shwezigon.htm>

5. Than, A. (2010). Historical sites in Myanmar. Yangon: Ministry of culture, Department of Archeology, National Museum and Library.

6. Cooler, R. M. The Art and Culture of Burma. Retrieved from www.seasite.niu.edu/burmese/cooler/BurmaArt_TOC.htm

7. Glimples of glorious Bagan (2014). Yangon: Department of Historical Research.

8. Thanegi, M. (2011). Bagan mystique. Yangon: Tanintaye Sarpay.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2017 р.